

K46004

E. Vilde nim. Tallinna Pedagoogiline Instituut

Pedagoogika ja psühholoogia kateeder

Priidu Künnapuu

SI - 31

TÜRI KOOLI AJALUGU KUNI 1940-ND AASTANI.

Kursusetöö

Juhendaja: prof. L. Andresen

Tallinn

1987

Sisukord.

Sissejuhatus.

1. Sissejuhatus	lk. 2
2. Hariduselu esimesed sammud Türil	lk. 4
3. Türi ümbruse koolivõrgu kujunemine	lk. 7
4. Türi kultuurielu tähtsamad sündmused	lk. 19
5. Kokkuvõte	lk. 22
6. Lisa	lk. 24
7. Kasutatud allikmaterjalid ja kirjandus	lk. 28

Sissejuhatus.

Üksikute piirkondade kooliajaloo uurimine on üks osa Eesti kooli ajaloo arengukäigu uurimisest ja annab ühtlaselt ühe paikkonna haridusolude kohta täpsemaid andmeid. Teadaolevatel andmetel Türi kooli ajaloo kohta käsitus puudub.

Reformatsioon jõudis Eestisse varakult ja sellest said alguse rahvakeelne kirik ning vaimuliku hariduse levitamine põhirahva hulgas. Rootsi suhteliselt soodsad sisepoliitilised vahekorrad andsid tõuke esimeste koolide asutamiseks tema Läänemere provintsidest eesti ja läti talurahva lastele 17. sajandi lõpukümnenditel ning hõreda koolivõrgu loomiseks. Siitpeale hakkas levima kirjaoskus talurahva hulgas.

Esimese tõuke tulevase koolivõrgu väljakujunemiseks andsid 1816. ja 1819. aasta talurahva seadused, millega talupoeg isiklikult vabaks lasti. Kuid Eesti maa-ala jaotamise tõttu kahte kubermangu toimus ka koolikorralduse edendamine Põhja- ja Lõuna-Eestis erinevalt.

Otsustava tähtsusega sündmuseks vanade seisukohtade ümberhindamisel sai 1840. aastast alanud talurahvaliikumine. Just koolivõrgu laienemine 1840. aastal oli omamoodi baromeetriks, mis näitas uute majanduslike ning ideoloogiliste arusaamade levimise kiirust.

Käesolevas töös vaadeldakse Türi ümbruse koolivõrgu kujunemist ja arengut kuni 1940. aastani. Töö jaguneb kolmeks osaks:

1. Hariduselu esimesed sammud Türil;
2. Türi ümbruse koolivõrgu kujunemine;
3. Türi kultuurielu tähtsamad sündmused.

Töö kokkusaamisel kasutatud materjalidest on palju pärit Eesti NSV Riiklikust Ajaloo Keskarhiivist. Suurt abi sai prof. Lembit Andreseni kooliajaloo alasest kirjandusest.

Dokumentidest on vähe säilinud. Mõneti tuleb leppida otsuste ja järeldustega.

Teadete nappusest hoolimata püütakse käesolevas töös läbilõikeliselt anda peamised hariduselu arendamise põhisuunad sajandite vältel Türi ümbruses.

Hariduselu esimesed sammud Türil.

Türil on koolitarkust jagatud ligi 300 aastat. Türi kooli asutamine on tihedalt seotud Bengt Gottfried Forseliuse hariduslase tegevusega. Nagu Forselius ise märgib, õpetas Türil tema seminari kasvandik (1687/88)¹. Täpsemad andmed kooli tegevuse kohta puuduvad.

Ajajärgu õppimistingimusi iseloomustab esmajoones koolimajade vilets olukord. Suuremalt jaolt oli talulaste õpetamise paigaks rehetuba. Õppuse peaeesmärki nähti algelise lugemiskuse omandamises ja usuõpetuse põhitõdede päheõppimises. Forseliuse kasvandikud õpetasid lugemise selgeks ühe talvega. Tävaliselt kulus selleks 3-4 kuud. Algul õpiti tähed selgeks ja aabitsast lugema, sellele järgnesid kirikulaulud, katekismus ja palved. Arvatavasti võib eelnenu olla ka Türi koolile iseloomustuseks.

Kasutatavate raamatute kohta aitab selgust tuua Forseliuse kirjavahetuses leiduv raamatute loetelu. Aabitsad olid muretsetud igasse kooli, seda tingis uus lugemaõppimise meetod. Forseliuse aabitsa kõrval kasutati lauluraamatut, katekismust, palveraamatut ja "Wastset Testamenti".

¹ Andresen, L., "Eesti rahvakooli kujunemine ja areng". Tallinn, 1976, lk. 9.

Järgnevad teated Türi koolist pärinevad Põhjasõja järgsest ajast. Eesti rahva ajaloos oli Põhjasõjal suur tähtsus. Venemaa ja Rootsi kokkupõrge lõppes viimase kaotusega. Eesti ja Liivimaa ühendati Venemaaga.

Eesti- ja Liivimaal puudus üldine koolikorraldus, igas kihelkonnas valitsesid kooli suhtes omad põhimõtted. Kooli olukorrast Eestimaa pärast Põhjasõda annavad ülevaate pastorite poolt igal aastal konsistooriumile saadetud aruanded. Nende andmetel oli koole vähe (1724.a. Järvamaal 2 kooli).

1715.a. kirikuvisitatsioon näitas, et kõige rohkem pöörati talurahva lugemisoskusele tähelepanu Kose ja Türi kihelkonnas. Türil alustati õpetamist 1715.a. mihklipäeval köstri majas, linnaosteti koolipidamiseks ka aabitsad.¹

Järvamaa talupoegade lugemisoskusele aitas mõjusalt kaasa Albu kooli tegevus. Seal õpetust saanud lapsed andsid oma teadmisi edasi isegi naaberkihelkondadesse. Näiteks Türi kihelkonna Lokuta mõisakogukonnas polnud veel 1727. aastal kooli, aga 150 lapsest oskas tänu Albu kasvandikele lugeda 17 poissi ja 5 tütarlast. 1740. aastaks oli Türi kihelkonda avatud 3 kooli.²

18. sajandi keskpaigas ei jõutud veel üldise koolihariduseni. Türi kihelkonna talulaste õppimisvõimaluste kohta andis 18. sajandi keskel hinnangu Türi pastor M. Kelch. Tema konsistooriumile saadetud aruandest võib lugeda: "Kooliasjad on halval

¹ Andresen, L., Eesti kooli vanem ajalugu.
Tallinn, 1985, lk. 71.

² Andresen, L., Eesti kooli vanem ajalugu.
Tallinn, 1985, lk. 79.

tasemel, väga vähesed lapsed saavad õppida. Paljud peavad kooliskäimisest loobuma sellepärast, et täit leivakotti pole võimalik igal nädalal kaasa võtta."¹ Samas märgitakse veel, et võimukandjad on kooliasjade parandamiseks mitmeid kordi aru pidanud ja häid ettepanekuid teinud, aga koolide asutamiseni poldud veel jõutud.

Eesti rahvakool jõudis uuele arengutasemele 18. sajandi teisel poolel. Selle ajani oli valitsevaks õppetöövormiks koduõpetus. Nüüd algas külakoolide laialdase võrgu loomine ja kooliõpetuse osakaalu suurenemine.

Kirjutamisoskus polnud sajandi viimastel kümnenditel talupoegade seas enam haruldus, aga koolidesse jõudis see harva. Puudusid eestikeelsed aineõpikud, ei mõeldud isegi emakeele õigekirjutuse õpperaamatu väljaandmisele. On teateid, et Türi kihelkonnas õpetati kirjutamist Väätsa ja Kirna koolides.

Sajandi lõpul suleti reaktsiooni tõttu rida koole, kuid see ei suutnud lugemisoskuse levikut pidurdada. Talurahva laste õpetamise põhivormiks kujunes uuesti koduõpetus.

¹ Andresen, L., Eesti kooli vanem ajalugu.

Tallinn, 1985, lk. 79.

Türi ümbruse koolivõrgu kujunemine.

Eesti pärisorjuslik majandus liikus 19. sajandi algusest alates intensiivsemale kapitalistlikule arenemisteele. Majanduslik mahajäämus ja harimatus sattusid vastuollu uute tootmissuhetega, mis nõudsid vanadest elunormidest üleastumist ja uut suhtumist haridusküsimustesse nii valitseva klassi kui talurahva poolt.

Sajandi alguseks oli 18. sajandi koolivõrgust vähe järele jäänud. 1800 aastal tegutses Järvamaal veel ainult 8 kooli. Uue koolivõrgu loomiseni said talulapsed õpetust pühapäevakoolides ja rändõpetajatelt.¹

Eesti rahvakooli seadusandlus sündis 19. sajandil. Esimese tõuke andsid tulevasele koolisüsteemi sünnile 1816. ja 1819.a. talurahvaseadused.

Kuid Eestimaa seaduses ei öeldud koolide kohta midagi täpsemat. Kuulutati ainult, et kogu kogukonna kohuseks on iga 1000 mees- ja naishinge kohta kooli ehitamine ja ülalpidamine. Väiksemad kogukonnad pidid kooli ülalpidamiseks ühinema. Koolmeister vabastati sõjaväeteenistusest.²

¹ Perfo kaarte. Paide rajooni ajaloo. 1. kaart, Paide rajooni koolid 1863. aastal. Koost. Heldur Palli.

² Andresen, L., Eesti rahvakooli kujunemine ja areng. Tallinn, 1976, lk. 30.

19. sajandi esimesel kolmandikul oli Põhja-Eestis väga vähe koole. 1835.a. töötas Järvamaal 12 kooli.¹ Koolides tegutsesid köstrikskooli ettevalmistusega või iseõppimise teel omandatud teadmistega koolmeistrid. Õpetati lugemist, usuõpetust, kirikulaulu ja mõnes koolis ka kirjutamist ja rehendamist. Töö koolides oli ebarahuldav ja seda põhjustas peamiselt see, et puudusid koolmeistreid ettevalmistavad asutused. Nähtavasti sellest vajadusest tulenevalt organiseeris ja juhatas W. E. Grohmann, akadeemik F. J. Wiedemanni õemees, 1838. aastal Türi kiriku juures kaheaastase koolmeistrite ettevalmistuse kooli (Vorschule), kus õppis 11 noormeest.² Kahe aasta pärast kool suleti ja selle lõpetajad saadeti Türi kihelkonna pühapäevakoolide õpetajateks (Allikule, Kirnasse, Väätsale, Oisusse, Piiometsa, Kolusse, Torile, Käreveresse ja Rõale).

Koolide juurdekasv algas 1830-ndate aastate teisel poolel. Kõigepealt hakkas koolivõrk tihenema Virumaal ja Järvamaal. Kui võrrelda olemasolevate koolide arvu kihelkondade suurusega, siis Türi kihelkonnas töötas suhteliselt vähem koole. Mis põhjustas Türi kihelkonnas mahajäämuse külakoolide asutamisel, ei selgumühestki arhiividokumendist. Kõige tõepärasem näib olevat 1841. aasta oktoobriaruande selgitus, et lapsi õpetatakse ainult pühapäevakoolides. 1846. aastal töötas Türi ki-

¹ Perfo kaarte Paide rajooni ajaloost. 1. kaart, Paide rajooni koolid 1863. aastal. Koost. Heldur Palli.

² ENSV RAKA, f. 1187, nim. 2, s.-ü. 508:10, l. 18 ja s.-ü. 509:10, l. 14.

helkonnas 14 pühapäevakooli.¹ Türi kihelkonna pühapäevakoolides õpetati suvel pühapäeviti, talvel ühel tööpäeval nädalas.

Oluliseks etapiks Eestimaa kubermangu koolikorralduses olid 60-ndad aastad, kui toimus üleminek koduõpetusele põhinevalt lugemiskoolilt üheaastasele koolikohustusele. Selle ajajärgu koolielu polnud veel seadusega reguleeritud, igas kihelkonnas sõltus see kohalikust algatusest. Õpetamissüsteemilt ja -tasemelt olid koolid väga erinevad. Türi kihelkonna koolide olukorrast annavad hea ülevaate koolmeistrite poolt õpetatud Eesti Seltsile 1863. aastal saadetud ankeedivastused.²

Tabel 1.

Türi ümbruse külakoolid ja õpetajad 1863. aastal.

Kool	Õpil. arv		Koolmeistri			
	P	T	Nimi	Van.	Haridus	Tasu
1. Jändja	28	26	Hans Luuk	36	Ataste sem.	6 tündrimaad ja 20 rbl.
2. Lokuta	25	20	Karl Vaar- mann	27	Velise külak.	6 tündrimaad
3. Säreveere	80	70	Juhan Ro- senbrauch		Ataste sem.	5 tündrimaad
4. Väätša	45	45	Jaan Jürge- felt	23	Jädivere sem.	25 rbl.

¹ ENSV RAKA, f. 1187 (Eestimaa Evangeeliumi Luteri Usu Kiri-ku Konsistoorium), nim. 2, s.-ü. 516:10., lk. 26-28.

² ENSV RAKA, f. 2569, n. 1, s.-ü. 77, l. 269-285.

Eriti väärtuslikku materjali pakuvad koolmeistrite kirjad, mis ankeedivastuste kõrval sisaldavad isiklikke tähelepanekuid koolitöö olukorrast ning koolmeistrite elu- ja töötin-
gimustest.

Küsitluste põhjal võib järeldada, et rahvakooli mõiste oli 60-ndatel aastatel veel üsnagi piiritlemata ja laialivalguv, mille tõttu seda ei saa samastada hilisema aja algastme kooliga.

Kooliealisteks loeti kõiki lapsi alates 8-10 eluaastast kuni leeritamiseni. Lapsed jagunesid kolme vanuserühma: esimesse kuulusid need, kes kodus õppides pidid selgeks saama tähed ja tutvust tegema katekismusega. Need lapsed allusid koolmeistri kontrollile, seepärast nimetati neid näitajateks lasteks. Tegelik kooliskäimine toimus 10-13 eluaasta vahel. Seda astet nimetati põhikooliks. Pärast põhikooli arvati õpilased kordajate laste hulka. Kordamine seisnes omandatud lugemisoskuse säilitamises ning piiblilugude ja kirikulaulude meeldetuletamises. Rohkemat ei võimaldanud õpilaste suur arv ja koolihoonetes valitsev ruumikitsikus.

Külakool ei olnud veel aastakool, vaid talvekool. Kooli alguse ja lõpu tingisid põllutööd. Koolis käidi novembrist märtsini. Keskmiselt 15 päeva kuus, kooku tegi see aastaks umbes 80 päeva.

Kuna koolilasteks loeti kõiki kooliealisi lapsi, oli õpilaste arv ametlikel andmetel küll väga suur, kuid ei kajastanud tegelikult koolis käivate laste arvu. Näiteks oli Lokutal "ülepea 60 last", kes pidid koolis käima, tegelikult käis aga

45 (25 poeglast ja 20 tütarlast).¹ Vahastu külakoolis käis 115-st ainult 35 last koolis (20 poissi ja 15 tüdrukut).²

Koolielu jäi vaadeldaval ajajärgul põhiliselt lugemiskooli tasemele. Nii õpetati Säreve vallakoolis lapsi ainult lugema ja laulma.³ Kuid näiteks Väätsa⁴ ja Lokuta⁵ külakoolides õpetati juba ka lugema, laulma, kirjutama ja rehkendama ning "anti ka veel mõnda muud õpetust, mis kolis ette tulleb."

Koolielu ebaühtlase arenemise põhjuseks oli ka koolmeistrite ebaühtlane ettevalmistus. Vähe andsid koolile seminarid, eritasemelised olid kihelkonnakoolid. Umbes 1/3 koolmeistrest hankisid oma teadmised iseõppimise või külakooli kaudu. Näiteks ankeedi andmete põhjal oli Lokuta külakooli koolmeister Karl Waarmann õppinud Weliste vallakoolis⁶, Virika küla koolmeister Johhan Tuglas aga ise õppinud.⁷ Seminarides olid ametit õppinud Väätsa⁸ koolmeister (Jädiveres), Säreve koolmeister (Atastes)⁹ ja Vahastu koolmeister (kuudas).¹⁰

¹ ENSV RAKA, f. 2569, nr. 1, s.-ü. 77, l. 262.

² Sealsamas, l. 273.

³ Sealsamas, l. 265.

⁴ Sealsamas, l. 77.

⁵ Sealsamas, l. 262.

⁶ Sealsamas, l. 262.

⁷ Sealsamas, l. 271.

⁸ Sealsamas, l. 77.

⁹ Sealsamas, l. 265.

¹⁰ Sealsamas, l. 273.

Koolmeister õpetas lapsi tavaliselt 3-5 päeva nädalas. Reedel või laupäeval tegeles ta vallakohtu või magasiaida kirjutajana. Lokuta koolmeister sai "maggasi" kirjutamise eest 2 tsetwertit rukist ja 2 otri.¹ Sedasama teatab ka Lõõla koolmeister.² Õpetamise tasuks oli ka siin mõisa poolt 3 tündrit põllumaad ja heinamaad ka. Valla poolt maksu ei olnud.

Vaadeldava ajajärgu koolmeister oli eelkõige põllumees, kes talvisel ajal õpetas lapsi, suvel haris põldu. Majanduslikult paremal järjel olevad õpetajad said rohkem tähelepanu pöörata koolitööle kui need, kellel tuli käsitööst lisateenistust otsida.

Vähese haridusega koolmeistrite erialase taseme tõstmiseks hakati juba 1850-ndaist aastaist alates korraldama koolmeistrite konverentse. Need said alguse kooskäimistest mitmesugustel koolielu praktilistel eesmärkidel. 1860-ndate aastate lõpul polnud kihelkonna koolmeistrite igaaastased kokkutulekud enam uudiseks. Kihelkonnasiseste konverentside kõrval hakati 1860-ndate aastate lõpul koolielu põhiprobleemide arutamiseks pidama maakondlikke ja kihelkonnakoolmeistritele isegi kubermangukonverentse.

Põhja-Eestis peeti esimene ulatuslikum koolmeistrite konverents 1872.a. Türil.³ Arutati, kas pidada soovitavaks koolmeistrite vastastikust tundide külastamist ja laste teadmiste kontrollimist enne koolide algust ja kevadel, õppetöö lõppemi-

¹ ENSV RAKA, f. 2569, nr. 1, s.-ü. 77. l. 262.

² Sealsamas, l. 269.

³ ENSV RAKA, f. 1187, nim. 2, s.-ü. 5349:3, l. 32-33.

sel. Põhiprobleemiks kujunes, kuidas lapsi õpetada - kahes või kolmes jaos. Otsustati, "et nõnda kui sija male on olnud, nõnda veel ka eddasi, peavad koolilapsed kooliõpetuse juures ikka kahte jäusse jäetud saama, ja ei mitte aasta vanadust möda, vaid laste tarkuse järrele". Vaeti ka kasvatusküsimusi, eriti ühenduses laste karistamisega. Vitsanuhtlusse suhtuti taunivalt. Töötavate koolmeistrite kutseoskuse edasiarendamisel oli koolmeistrite konverentside ergutav mõju suur.

Kapitalistlike suhete sissetung Põhja-Eesti mõisamajandusse ja poliitilise olukorra muutumine põhjustasid 1870-ndate aastate algul uute kihelkonnakoolide asutamise. Kaasa rääkisid sellised otsesed põhjused nagu vene keele õpetamise vajadus, sõjaväereform ja külakoolide võrgu arenemine. 1874.a. asutati kihelkonnakool Türil.¹ Koolile pani aluse Alliku edumeelne mõisnik Baranoff. Kool oli mõeldud poisslaste õpetamiseks. Eriti rõhutati tollal kihelkonnakooli tähtsust koolmeistrite ettevalmistamise süsteemis. Türi kihelkonnakoolis oli esimeseks õpetajaks Mihkel Koik, kes ka köstri ametit pidas. Mees oli ise lõpetanud Paide kreiskooli. 1880.a. ankeedi andmete põhjal võib öelda, et õppetöö koolis kestis 1. septembrist 10. juunini ja toimus eesti keeles. Kool oli jaotatud kaheks klassiks. Esimeses klassis, kus õppisid 8-14 aastased, oli 17 õpilast ja teises, kus õppisid 15-16 aastased, oli 6 õpilast - kokku 23 poissi. Enamus poisse koolis olid talupoegliku päritoluga. Kooliskäimise eest võeti maksu 10 rbl. aastas. Õpetatavad ained olid usuõpetus, kirikulugu, piiblilugu, matemaatika, geograafia, üleüldine ajalugu, loodusõpetus, turnimine, vene, saksa, eesti keel,²

¹ ENSV RAKA, f. 1187, nim.2, s.-ü. 545:5, l. 73.

² ENSV RAKA, f. 854, n.1, s.-ü. 1937, l. 162.

19. sajandi teisel poolel hakati avama ka kihelkonnakoole tütarlastele. Uute koolide avamist põhjendati ajanõudega: "Oma mõistuse poolest peavad mehed ja naised ühe väärilised olema. Se ei ole mitte hea, et mehed oma kooliõpetusega kaunis hästi edasi jõuavad, aga naesterahvad neist kaugele maha jäävad." 1880. aastal alustas Türil tööd Põhja-Eesti esimene tütarlaste kihelkonnakool. Selles koolis õppis 16 tütarlast.¹

1870-ndad aastad olid Eesti koolielus murrangulise tähtsusega. Jõudis lõpule koolivõrgu väljakujunemine, millega kaasnesid uued õppeplaanid ja -programmid, õppevahendid ja õpikud, koolmeistrite haridusliku taseme, ettevalmistuse ja metoodilise oskuse paranemine.

1880-ndate aastate alguseks jõudis Eesti rahvakooli kujunemise ajajärk lõpule. Rahvakool oli jõudnud peaaegu ajanõuete tasemele. Hakati tähelepanu pöörama parema kirjutamis- oskuse omandamisele. Õpetati ilukirjutust, ära kirjutamist, õigekirjutamist, peastkirjutamist. Kõigi koolide tunniplaanis oli geograafia ja vene keel, agaramad koolmeistrid jõudsid ajaloo ja loodusteaduse õpetamiseni.

1880.a. ankeedi andmetel töötas Türi kihelkonnas 23 külakooli. Õppetöö kestis neis 15. oktoobrist kuni 15. aprillini. Koolid olid jaotatud kaheks klassiks, kusjuures esimeses õppisid peamiselt 10-aastased, teises aga 11-12-aastased lapsed. Näiteks Virika külakoolis² õppis kokku 41 last, neist

¹ ENSV RAKA, f. 1187, nim. 2, s.-ü. 551:5, l.97.

² ENSV RAKA, f. n.1, s.-ü. 1937, l. 106.

18 esimeses klassis ja 23 teises klassis. Selles koolis õpetas õpetaja Hindrek Saarmu lugemist, laulmist, kirjutamist, rehendamist, geograafiat ja vene keelt. Programmis olid ka veel usuõpetus ja piiblilugu.

Hakati mõtlema ka hariduse levitamise peale väljaspool kooli. 1870. aastal avati Türil koguduse raamatukogu, kus pühapäeviti maksuta rahvale ja kooliõpilastele raamatuid lugeda anti.

1880. aastate teisel poolel algas Eesti kooli ajaloos uus ajajärk.

Pärast Aleksander III trooniletulekut muutus täielikult tsaarivõimu poliitika ääremaade suhtes. Türi I Muusikapäeva juhis teatatakse, "et keiser Aleksander III troonile saamisega 1891.a. algas venestamise ajajärk. Vene keel asetatakse rahvakooli õppekavasse, esialgu küll kolmandasse klassi, pärastpoole aga tehti selle õppimine sunduslikuks kõigis klassides." Emakeelseteks jäid usuõpetuse, kirikulaulu ja eesti keele tunnid.

Rüütelkond, kes kartis oma võimu nõrgenemist rahva üle, püüdis tsaarivõimu uutele korraldustele vastata omapoolsete aktsioonidega. Võib öelda, et võitlus kahe voolu vahel oli talurahvale ainult kasuks, sest võitluse otstarbel avatud tihe algkoolide võrk võimaldas laiematel rahvakihtidel algharidust omandada ja lugemise teel silmaringi laiendada.

1898. aastaks oli Türi 2-st kihelkonnakoolist järel veel üks. Selles koolis said õppust nii tüdrukud kui poisid. Koolis õppis üle 80 lapse kahe seminari haridusega kooliõpetaja juhatusel. "Et nimetatud õpetus rahvale tahtmise järele on,

tunnistab õpilaste arv, mis iga aasta märksa suureneb."¹

Iseloomuliku pildi Türi tolleaegsest kihelkonnakoolist saab endiste õpilaste mälestuste põhjal kokku pandud kaustast: "Kool paiknes Väike-Pärnu tänavas, koolijuhatajaks oli Hans Viirmann. Koolis õppis 70-100 last. Koolis õpetati vene keelt, prantsuse keelt, eesti keelt, arvutamist, piiblilugu ja maateadust. Prantsuse keelt õpetati lõpuklassides, s. o. V ja VI klassis. Vene keelt tuli rääkida juba I klassist peale. Ka vahetunnis räägiti vene keeles. Kehaline kasvatus kui selline puudus, kevadel tehti väljas harjutusi rööbastel, kangil ja redelitel."

Viirmanni koolil oli ka internaat, sest ümbruskonnast käis palju lapsi koolis. Voodiriided ja toidu pidid õpilased ise kaasa võtma. Aastas pidi viima kooli sülla puid ja kaks vakka kartuleid. Toit keedeti ühiselt. Koolis ei olnud eraldi magamisruume, vaid magati klassis pikkadel pinkidel.

Koolijuhataja Viirmann oli olnud rangr ja nõudlik mees. Sageli viidi kordarikkunud õpilane direktori tuppa ja nuheldi seal teda. Õpilased kutsusid Viirmanni "Vanaks mustaks". Laulmise tunnis saatis koolijuataja lapsi viiulil."

Uus hariduspoliitika tõi kaasa ka uue koolitüübi tekkimise. Hakati asutama ministeeriumikooli. 1898. aasta "Olevikus" kirjutatakse, et ka Türil on kahe ministeeriumikooli

¹ "Olevik" 1898 nr. 48, 1. dets., lk. 1082, v. 1.

asutamiseks palvekirjad esitatud.¹ Ja järgmise aasta lõpul need koolid ka asutati.²

Samal ajal töötasid agarasti ka vallakoolid, kuid nagu kirjutasid ajalehed, läks nende töö kasust pool "vett widama", mis sellest tuli, et kooliõpetajatel ajapuudusel võimalik ei olnud kordajate lastega kooli pidada. Et seda puudust parandada, "pani õpetaja härra valdadele palve ette, milles ta kordajate laste koolitamise eest koolmeistritele iseäranis palka palus määrata, et siis kooliõpetajad oma ajaga - enne ja pärast kooliaega - nimetatud lastega kooli võivad pidada." See palve ei leidnud aga valdade poolt vähemat tähelepanemist.³

Laste ja noorte lugemisvõimalused nii maal kui linnas olid käesoleva sajandi esimesel kümnendil piiratud. Kuigi 1913. aastani ei tegutsenud ühtegi laste- ega noorteraamatukogu. Tuli sellega leppida, mida pakkusid kooliraamatukogud. Suurim kooliraamatukogu oli Türi-Alliku 2 kl. Ministeeriumi koolil. Selle 1018-köitelise raamatukogu väärtust hinnati 543 rublale. Üks suuremaid oli ka Väätsa 2 kl. Ministeeriumi kooli raamatukogu (754 raamatut 810 rbl. väärtuses).⁴

1911. aastal oli Türil kolm kooli - Kroonlinna Isa Ivan Sergejevi nim. Türi Õiguse abikool (asut. 1909.a.), Türi-Alliku 2-kl. Ministeeriumi kool (asut. 1900.a.) ja Türi Kihelkonnakool (asut. 1874.a.).⁵

¹ "Olevik" 1898 nr. 48, 1. dets., lk. 1082, v. 1.

² "Olevik" 1900 nr. 43, 24. okt., lk. 1002.

³ "Olevik" 1898 nr. 48, 1. dets., lk. 1082, v. 1.

⁴ Perfo kaarte Paide rajooni ajaloost. Järvamaa kooliraamatukogud.

⁵ Perfo kaarte Paide rajooni ajaloost. 4. kaart. Järvamaa koolid 1911.a. (18. jaan. 1911.a. toimunud ülevenemaalise algkoolide loenduse andmeil).

1913.a. pühitseti Türil pidulikult kroonu algkooli avamist.

1. juunil 1918 muutis kohalik koolivalitsus endise Türi kihelkonnakooli saksa õppekeelega keskkooliks. Vene keele asemel tuli saksa keel samasuguse tundide arvuga nädalas. Kool lõpetas oma tegevuse 1919. aastal. Samal aastal asutati maakonna valitsuse kulul Türi progümnaasium. Kui maakonna valitsus kooli ülalpidamise kuludest loobus, võttis Türi alev kooli oma hoolde. Türi kasvas kiiresti ja päevakorrale kerkis uue, ajauuetele vastava koolimaja ehitamise tarvidus. 22. juulil 1923. aastal toimus uue hoone pidulik nurgakivi panemine. Uksed avati 1924.a. septembris. Samal aastal astus progümnaasium aiandusgümnaasiumina avalikkude keskkoolide võrku. Uue kooli esimene lend, 19 abiturienti, lõpetas 1927.a. Õpilasi valmistati ette ülikooli astumiseks, üldainete kõrval anti teadmisi aiandusest.

1932.a. muudeti õppeprogrammi ja kool nimetati majandusgümnaasiumiks, mis 1938. aastal kustutati haridusministeeriumi nimekirjast. Kohe samal aastal avas linnavalitsus omal kulul eragümnaasiumi, järgmisel aastal muudeti see avalikuks (õppe-maks oli vastavalt 120 ja 100 krooni). Sisseastumiseksamitele lubati progümnaasiumi ja reaalkooli lõpetajad. Esimesse astuti algkooli IV klassi järel (õpiaeg 5 aastat), teise algkooli VI klassi järel (õpiaeg 3 aastat).

Pärast 1940. aasta juunipööret liideti koolid Türi keskkooliks.¹

¹ "Võitlev Sõna" 1985, 21. sept., nr. 112.

Türi kultuurielu tähtsamad sündmused.

Üheks vanemaks kultuurilooliselt tähtsamaks sündmuseks võib pidada 1454. aastal Türi kiriku preestri Marteni poolt käsikirjalise ladina-alamsaksa seletava sõnaraamatu koostamist. Sõnaraamat on praegu säilitamisel Tallinna linnaarhiivis.¹

1636.a. alates töötas Türil paar aastakümnet pastorina L. Wagner, kes H. Stahli "Kodu- ja Käsiraamatus" avaldas eestikeelseid luuletõlkeid.

1853.a. sündis Türi kirikumõisas varasemaid Eesti botaanikuid Eugen Niclasen (Nieklassohn). Koos J. Aidasega andis ta välja esimese vihu kapitaalselt kavandatud teosest "Kodumaa õiskasvud".²

Kogu Türi kihelkonna kultuurielu arengul on oma osake ka akadeemik F. J. Wiedemannil. Türil elasid keeleteadlase ema, õde ja õemees W. E. Grohmann. F. J. Wiedemann veetis emal seltsis tihti oma suvepuhkuse, ema maja oli tema loodus- ja keeleekspeditsioonide lähte- ning lõpp-punktiks. Sellega on seletatav seegi, et tema 1852. aastal ilmunud suurteos "Eesti-, Liivi- ja Kuramaa kõrgemate taimede floora" on taimeliikide

¹ Saarist, T., Tõnisson, E., Paide rajooni ajaloo- ja kultuuri mälestised., lk. 44.

² Kas tunned maad. Tallinn, 1965, lk. 1 71.

leiukohti kõige põhjalikumalt kirjeldanud just Türi ümbrusest. Suur osa keelekogumistöö päevikutest on Türi kihelkonnast. Tema eesti-saksa sõnaraamat, mille esmatrükk ilmus 1869. aastal, tähendas kultuurisündmust kogu Eestimaal.¹

Juba kaugetest aegadest on Järvamaa rahvas olnud tuntud laulu- ja muusikapidude korraldajana. Esimene piirkondlik laulupäev lastele korraldati 1866. aasta juuni keskpaigas Türi lähistel. Nõnda võib seda aega täie õigusega lugeda vähemalt laulupidude algusaastaks Türi piirkonnas. See oli ülekihelkondlik laste laulupäev, mis oli tollel ajal suursündmuseks kogu Eestimaal. "Eesti Postimehe" veergudel on 22. juunil 1866 lugeda:

"Viimase nelipüha päeval on Türi koguduse koolilastel laulupidu olnud, 11 koolist olnud kokku 216 last koos. Pidu saanud kiriku lähedal Alliku mõisas peetud, mis 11 versta õhtu pool. Koolmeistrid pidanud seda õpetaja praost Grohmanni ettevõtmist armsaks tuleõhutuseks, mis ka külakoolide purjed laiemale ja edasi ajab. Kesk lauluplatsi lähvinud lipp ja lapsed laulnud, üks koor teisega võidu, mitme häälega nagu lõokesed. Kõige parematele lauljatele olla suur ilus pilt koolimajja mälestuseks lubatud, milliseid kolm tükki jagada oli olnud ja Alliku mõisa poolt antud. Peale selle saanud suur hulk koore kenasid raamatuid kingiks. See olnud eht lõbus lastepidu. Alliku mõisa poolt antud lastele niusaia. Mõnel koolilapsel oli üle 20 versta maad käia olnud, aga nad tulnud rõõmuga".²

¹ Saarist, T., Tõnisson, E., Paide rajooni ajaloo- ja kultuurimälestised. Tallinn, 1986, lk. 93, 94.

² Sealsamas, lk. 91.

Selle ja hilisemategi laulupidude hingeks oli koorijuht ja Türi kihelkonnakooli koolmeister Mihkel Koik (1846-1893). Tema asutas ka Türi meeskoori, mis on vanemaid Eestis ja mis võttis osa ka esimesest laulupeost Tartus.¹

Võib öelda, et ka 19. sajandi lõpu ja 20. sajandi alguse Türi kultuurielu jäi koolmeistrite kanda. "Eesti Postimees" teatab 1897.a. 6. märtsil: "Pühapäeval, 23. veebruaril oli meil Türilastel tähtis päev, mida ju mõni aeg suure põnevusega ootasime. Raske töö ja vaeva järel läks meil viimaks korda Sä-revere vallamaja ruumides tuttavat Eesti laululugu "Kalev ja Lindat" kontserdina ette kanda. ... Rahvast tuli nõnda palju kokku, et hiljaks jääjad püsti päält kuulajaks pidivad jääma. Laulukoores juhatas sinne kihelkonna kooliõpetaja härra Wiermann."²

Ka ühes sajandi alguse "Eesti Postimehes" märgitakse, et siinset muusika seltsi on kihelkonnakooli teine õpetaja härra Riis "kauni viiuli mänguga rõõmustanud ja lubas lahkesti seda ka edaspidi teha". Märgitakse veel, et tema juhatusel "sigines suvel siin kaunis viiulikoos elule". Koori esinemised võeti rahva poolt suure vaimustusega vastu.³

1901. aastal toimus Türil esimene suurem laulupidu, kus osalenud ka täiskasvanute koorid ja esmakordselt puhkpilliorkestrid.

¹ Kas tunned maad. Tallinn, 1965, lk. 171.

² "Eesti Postimees" 1897, 6. märts, nr. 10, lk. 2.

³ "Eesti Postimees" 1902, 17. okt., nr. 42, lk. 518.

Kokkuvõte.

Töös on antud ülevaade rahvakooli võrgu kujunemisest Türi ümbruses.

Nagu eelnevast uurimusest selgub, on Türil koolitarkust jagatud juba ligi 300 aastat. Käsitletud aja jooksul on Türi koolielus esinenud nii tõuse kui mõõnu.

Juba 18. sajandi algul oli Türi üks esimesi, kus hakati pärast Põhjasõja laastuse suurt tähelepanu hariduse andmisele pöörama. Muidugi oli õpetamise tase erinevates koolides väga erinev. 19. sajandi keskpaika iseloomustab pühapäevakoolide suur arv. Türi ümbruses (14 pühapäevakooli).

Märgatavat kooliolude tõusu Türi ümbruses võib täheldada 19. sajandi 60-ndatel aastatel. Sellesse aega langeb Alliku mõisniku Baranoffi ja Türi kirikuõpetaja Grohmanni aktiivne haridusalane tegevus. Sellest ajast on pärit enamus siin piirkonnas töötavatest algkoolidest. Baranoffi teeneks on ka Jakobsoni kooli lugemisraamatu sisseviimine Türi ümbruse koolidesse. Baranoffi asutatud on ka endine Türi tütarlaste kool. Sel perioodil püüti koole samuti sisuliselt tõsta, korraldati kooliõpetajatele koosviibimisi ja proovitunde, millele järgnesid arutlused.

Õppetöö sisu muutumisel tuleks silmas pidada seda, et kui õpetuse algul domineeris usuõpetus, siis hiljem tulid juurde järkjärguliselt ilmalikud ained (aritmeetika, maatundmine, ajalugu, vene ja saksa keeled), kuni usuõpetus täielikult kooli-

programmist kadus.

Lahutamatult hariduselust ei saa käsitleda Türi kultuurielu. Olid ju koolmeistrid need, kelle juhtimisel toimus ka inimeste kultuuriline harimine. Nende eestvedamisel sai ka teoks Türi esimene lastelaulupäev, millel oli üle-eestiline tähtsus.

Lisa.

Maja endises Tanka külas Pärnu jõe ääres
Alliku mõisa ja Türi kiriku vahel. Siin asu-
tati möödunud sajandil tütarlaste kool, mis
1874.a. muudeti kihelkonnakooliks.

Endise Türi kihelkonnakooli hoone, ehitatud 1882.a.

Endise Türi kihelkonnakooli hoone, ehitatud 1910-1912.a.

Mihkel Koik koos abikaasaga.

Grupp Türi kihelkonnakooli õpilasi

Türi Keskkooli vanem maja, ehitatud 1924.a.

Kirna mõisahoone, kus asus algkool.

Laupa mõisahoone, praegune 8-kl. kool.

Kasutatud allikmaterjalid ja kirjandus.

Allikmaterjalid.

1. Eesti NSV Riiklikus Ajaloo Keskarhiivis (RAKA) Tartus
 - a) Fond 854 - Eestimaa rüütelkonna kantselei
 - b) Fond 1187 - Eesti evangeeliumi - luteriusu konsistoorium
 - c) Fond 2569 - Õpetatud Eesti Selts

Kirjandus.

1. Andresen, L. Eesti kooli vanem ajalugu. Tln., 1985, 192 lk.
2. Andresen, L. Eesti rahvakoolide seadused 18. ja 19. sajandil. Tln., 1973, 202 lk.
3. Andresen, L. Eesti rahvakoolid 19. sajandil. Tln. 1974, 267 lk.
4. Andresen, L. Eesti rahvakooli kujunemine ja areng. Tln., 1976, 66 lk.
5. Andresen, L. Eesti rahvakooli minevikust. Tln., 1966, 42 lk.
6. Eesti kooli ja pedagoogilise mõtte ajaloo küsimusi I. Tartu, 1970
7. Kas tunned maad. Tln., 1965, 748 lk.
8. Perfokaarte Paide rajoonist. Tartu, 1972

Ajalehed.

1. Eesti Postimees, 1897, 6. märts
2. Eesti Postimees, 1898, 2. jaanuar

3. Eesti Postimees, 1902, 17. okt.
4. Olevik, 1897, 1. dets.
5. Olevik, 1899, 7. sept.
6. Olevik, 1900, 24. okt.
7. Olevik, 1904, 24 märts
8. Võitlev Sõna, 1985, 21. sept.